

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЛЯШКЕВИЧ АНТОНІНА ІВАНІВНА

УДК 377:656.6(09)«19/20»(043.3)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА МОРСЬКОЇ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(30-ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
КУЗЬМЕНКО Василь Васильович,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Херсонська академія неперервної
освіти» Херсонської обласної ради,
завідувач кафедри педагогіки
й менеджменту освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
ГЕРГАНОВ Леонід Дмитрович,
«Учбовий центр», Приватне акціонерне товариство
«Українське Дунайське пароплавство»,
заступник начальника відокремленого підрозділу;

доктор педагогічних наук, професор
ТЕРЕНТЬЄВА Наталія Олександрівна,
Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
професор кафедри педагогіки, психології
та методики фізичного виховання;

доктор педагогічних наук, професор
ШМАЛЄЙ Світлана Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри загальнотехнічних
дисциплін та охорони праці.

Захист відбудеться 28 лютого 2019 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 28 січня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан розвитку України як морської держави, глобальні світові процеси інтеграції, що відбуваються в морській та інших галузях, потреби українського суспільства на шляху реформування – усе це вимагає особливої уваги до проблем підготовки фахівців із морською освітою. Вивчення наукових і публіцистичних джерел засвідчує, що організаційно-змістовні аспекти морської освіти завжди цікавили не лише політиків і державних діячів різних рангів, а й науковців та педагогів-практиків. Складне й різнопланове морське питання, що загострилося в Україні в останні роки, актуалізувало й завдання визначення стратегії розвитку морської освіти. В означеному аспекті важливого значення набуває проблема організації морської освіти на південних територіях, оскільки саме тут у національних інтересах держави було створено Чорноморський флот і відбулося відкриття в 30-х роках XIX століття першого морського невійськового навчального закладу.

Зміцнення престижу й авторитету України на ринку послуг, зокрема й освітніх, актуалізує необхідність урахування Манільських поправок 2010 року до кодексу підготовки, дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ), який ставить перед сучасною системою морської освіти завдання, що потребують невідкладного вирішення. Нормативно-правове підтвердження нагальності забезпечення ефективного функціонування системи морської освіти знаходимо в положеннях законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (проект 2018), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Морської доктрини України на період до 2035 року (2009), проекту реформування освітньої галузі в Україні та проекту Концепції розвитку освіти до 2025 року.

Студіювання джерел щодо генези морської освіти на південно-українських землях дає підстави стверджувати, що на початку XXI століття означена проблема потрапила в поле зору сучасних дослідників, зокрема історії педагогіки. Переосмислення історико-педагогічних фактів і подій, які мають вагоме значення для об'єктивного відтворення історії розвитку морської освіти в південному регіоні України, обумовлено низкою таких чинників. По-перше, в умовах становлення цілісної самостійної держави, відродження її історії (регіональної зокрема) є стратегічним питанням, розв'язання якого значно розширить можливості використання конструктивного досвіду минулого. По-друге, інтерес до названої проблеми викликаний її недостатнім висвітленням у сучасній історико-педагогічній науці та однозначністю риторики щодо оцінки значущості подій на південноукраїнських землях (Північному Причорномор'ї) у період XIX–XX століть. По-третє, об'єктивний аналіз діяльності очільників державних структур та окремих посадових осіб щодо розвитку системи морської освіти вносить уточнення й доповнення в пошук історичних реалій, розуміння складних явищ і процесів зазначеного хронологічного відрізка. На наш погляд, з'ясування особливостей функціонування навчальних закладів, які готували фахівців для морської галузі на півдні України (саме тут було започатковано систему морської освіти) упродовж 1830-х рр. – початку XXI століття (від відкриття першого навчального закладу до сучасності), дасть змогу віднайти науково-практичну

цінність в організаційно-педагогічній площині продуктивного досвіду минулого (діяльності морських навчальних закладів зокрема), застосування якої сприятиме подальшому розвитку національної системи морської освіти.

Аналіз численної кількості різнопланових джерел засвідчив, що більшість наукових публікацій із зазначеної проблеми лише розкривають окремі аспекти підготовки фахівців для військового, зрідка – торгового флоту, і вказують на переваги та недоліки організації морської освіти на певних історичних проміжках, проте не відтворюють цілісного уявлення про становлення і розвиток системи морської освіти на півдні України. Отже, існує об'єктивна необхідність у проведенні узагальнювального дослідження, у якому на підґрунті нових методологічних підходів указаний процес було б розглянуто в сукупності всіх його системних складових з урахуванням історико-педагогічних особливостей різних суспільно-політичних періодів розвитку країни. Важливість теми дисертаційного дослідження підкреслюється й зростаючою частотою обговорень на державному рівні питань відродження України як стратегічного партнера міжнародних перевезень і морської торгівлі.

Потребують подальшого переосмислення висновки і припущення, зроблені в працях з теорії професійної освіти (В. Кузьменко, Н. Терентьєва, Г. Терещук, С. Шмалей), підготовки фахівців для Чорноморського флоту (Д. Афанасьєв, Л. Бескровний, Ф. Веселаго, Л. Герганов, Ю. Грішина, Н. Залеський, С. Огородников, М. Познер, Ю. Руммель, К. Скальковський та ін.); досліджень із урахуванням нових орієнтирів чекають доробки вчених професійної підготовки морських фахівців торгівельного транспорту (М. Барбашев, В. Виноградов, Є. Євдокимов, С. Іловайський, Ю. Філіпов, М. Шавров, та ін.) та діяльності окремих навчальних закладів морського профілю (А. Борисов, Х. Вальдемар, А. Веселов, П. Геленковський, М. Гошкевич, О. Зелений, А. Пароменський, Т. Сухова та ін.). Захищені кандидатські й докторські дисертації, у яких автори (М. Алпатов, М. Бабишена, Ю. Бордученко, А. Зуєв, Л. Герганов, А. Кондуков, М. Кулакова, Я. Нагребельний, І. Сокол, А. Солодовник, О. Чорний) розглядають певні аспекти названої проблеми, які також підкреслюють її актуальність.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, у яких прямо чи опосередковано розглядається проблема функціонування системи морської освіти, сьогодні немає цілісного системного дослідження теорії і практики морської освіти на півдні України в період 30-ті роки ХІХ – початок ХХІ століття. Доцільність нашого дослідження зумовлена й потребою подальшого розв'язання таких *суперечностей*, зокрема між:

– визнанням суспільством і державою значущості здобутків історико-педагогічної науки ХІХ-ХХІ століть та недостатнім використанням конструктивного досвіду минулого в організації різнорівневої морської освіти;

– вимогою приведення морської освіти до міжнародних стандартів та необхідністю збереження при цьому кращих національних традицій і надбань.

Аналіз історико-педагогічних розвідок, літературних і наукових джерел та інтернет-ресурсів доводить, що сьогодні в історико-педагогічній науці немає фундаментальної теоретико-методологічної праці, у якій би системно, усебічно і послідовно висвітлювалися аспекти становлення й розвитку морської освіти на

півдні України. Отже, особлива актуальність проблеми в науково-теоретичному вимірі, яка викликана потребою подолання фрагментарності історико-педагогічних знань щодо розвитку морської освіти в означеному регіоні, зумовила вибір теми дисертаційного дослідження **«Теорія і практика морської освіти півдня України (30-ті роки ХІХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідницької проблематики Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (№ 0115U002891).

Тему дисертації затверджено вченою радою Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (протокол № 7 від 26 березня 2015 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 3 від 16 травня 2017 року).

Об'єкт дослідження – генеза морської освіти в Україні.

Предмет дослідження – теоретичні засади і практика розвитку морської освіти на півдні України (30-ті роки ХІХ – початок ХХІ століття).

Мета дослідження – на основі комплексного ретроспективного аналізу обґрунтувати теоретико-методологічні засади розвитку морської освіти на півдні України в період 30-х років ХІХ – початку ХХІ століть і визначити основні напрями екстраполяції конструктивного досвіду й прогресивних ідей у сучасну практику в процесі реформування освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та освітній практиці, схарактеризувати джерельну базу дослідження та розкрити сутність його базових понять.

2. Визначити методологічні основи вивчення розвитку морської освіти в період 30-х років ХІХ – початку ХХІ століття.

3. Виокремити періоди і схарактеризувати основні тенденції розвитку морської освіти на півдні України в досліджуваній період.

4. Дослідити організаційно-педагогічні основи діяльності морських навчальних закладів півдня України у визначених хронологічних межах, з'ясувати вплив на них глобальних (соціально-економічних, суспільно-політичних, організаційно-педагогічних) і локальних (регіональних) чинників.

5. Здійснити ретроспективний аналіз структури і змісту системи морської освіти в різних часових відрізках, з'ясувати особливості її організації та тенденції змін.

6. Визначити перспективи розвитку морської освіти і можливості використання конструктивного історико-педагогічного досвіду в умовах сучасного реформування національної системи професійної освіти України.

Концепція дослідження ґрунтується на системно-хронологічному підході до розгляду сутності історико-педагогічних подій щодо розвитку системи морської освіти в Україні, які відбувалися під впливом соціально-економічних, суспільно-

політичних, організаційно-педагогічних, галузево-технологічних та регіональних чинників. Загальна концепція дослідження базувалася на таких положеннях:

- визначення стратегічних напрямів, мети і принципів розвитку системи морської освіти (академічної і професійної) та створення відповідної нормативно-законодавчої бази в межах державної освітньої політики й національних інтересів країни;

- аналіз морської освіти як складного, неперервного процесу, зміст якого визначається рівнем розвитку науки, педагогічної зокрема, і формується в певному просторово-часовому полі;

- урахування регіональних особливостей у процесі розвитку морської освіти на певних територіях із визначенням педагогічних основ в організації освітнього процесу (мета і завдання, підходи і принципи, форми і методи, засоби і прийоми).

Концептуальною домінантою дослідження визначено морську освіту:

- яка завжди є складовою національної системи освіти, що вибудовується на державному рівні й набуває особливостей на регіональному, що за різних суспільно-політичних устроїв стає частиною багаторівневої складно структурованої системи професійної освіти, яка на кожному історичному етапі має свої цілі, зміст, організацію та результати;

- яка структурно є цілісною, відкритою, динамічною соціально-економічною та педагогічною системою, що функціонує в соціально-культурному просторі, змістовно – вона є професійно-предметним середовищем.

Вихідні положення концепції конкретизуються в чотирьох взаємопов'язаних концептах: методологічному, історичному, теоретичному, технологічному, що розглядаються в системі і взаємодії в кожному історичному періоді й сприяють реалізації мети та завдань дисертаційної роботи.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію наукових підходів до вивчення генези морської освіти, а саме:

- системного – для розгляду розвитку морської освіти як частини багатоаспектного історичного процесу, з одного боку, та як складової національної системи освіти (структура, зміст освіти, організація освітнього процесу, результати навчання) з іншого;

- історико-хронологічного – для відстеження змін у змісті та організації морської освіти в різні історичні періоди з урахуванням їх місця, передумов і обставин та обґрунтування періодизації становлення і розвитку морської освіти на півдні України;

- синергетичного – для висвітлення розвитку морської освіти як багатоаспектного складного феномена, сутність якого зумовлена дією низки різнопланових чинників;

- структурно-функціонального – для здійснення аналізу системи морської освіти з виокремленням в її складі ієрархічної структури та встановленням функціональних зв'язків між її елементами;

- просторо-середовищного – для забезпечення отримання знань про інструменти опосередкованого управління розвитком морською освітою.

Історичний концепт передбачає дослідження проблеми крізь призму історичної ретроспекції функціонування морських навчальних закладів із

відстеженням генези змісту, форм та методів навчання та з виокремленням і обґрунтуванням періодів розвитку морської освіти на півдні України.

Теоретичний визначає категоріальний апарат дослідження, обумовлює систему вихідних концептуальних положень, підходів і концепцій, що сприяють обґрунтованості розкриття теоретико-методологічних засад, специфіки й особливостей, періодів і тенденцій розвитку морської освіти в окреслених хронологічних межах.

Технологічний уособлює критично-конструктивний аналіз, оцінювання й узагальнення історичного досвіду функціонування системи морської освіти на півдні України, що може стати підґрунтям для визначення пріоритетів і напрямів її подальшого розвитку та окреслення можливостей творчого використання конструктивних ідей у площині сучасного реформування системи професійної освіти.

Інструментом аналізу розвитку морської освіти на півдні України є логіко-структурна модель, що охоплює такі взаємопов'язані між собою складові:

1) причини – суспільно-політичні, економіко-технологічні й організаційно-педагогічні, що визначали напрями змін у структурі та змісті морської освіти, організації навчально-виховного процесу в морських навчальних закладах, формах і методах навчання, системі управління;

2) результати – офіційно зафіксовані параметри освіти (рівень знань і вмінь, перелік і зміст компетентностей).

Теоретичну основу дослідження складають:

– філософські концепції українських учених щодо трансформування освітніх систем (В. Андрущенко, В. Кремень, Н. Ничкало);

– концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки (О. Адаменко, С. Гончаренко, Н. Гупан, В. Кушнір, О. Сухомлинська);

– положення теорії систем, системного аналізу та системно-структурного підходу до аналізу педагогічних явищ (Р. Акофф, В. Афанасьєв, Л. Берталанфі, В. Беспалько, І. Блауберг, І. Малафійк та ін.);

– положення теорії неперервної професійної освіти (С. Батишев, В. Кузьменко, І. Лікарчук, Н. Слюсаренко та ін.).

Для розв'язання обраних завдань використано комплекс **наукових методів**:

1) *загальнонаукових* – історіографічний та історико-генетичний аналіз для здійснення структуризації масиву історико-педагогічних джерел і поділу їх за проблемно-хронологічним принципом; конструктивно-генетичний аналіз для встановлення етапності розвитку морської освіти на півдні України в досліджуваній період; системно-структурний аналіз для з'ясування структури дослідження, визначення його етапів, з'ясування організаційних і процесуально-змістовних особливостей наукового пошуку на кожному з них; термінологічний аналіз спеціальної літератури для пояснення змісту окремих термінів відповідно до предмета дослідження; причинно-наслідковий аналіз для встановлення зв'язку між розвитком морської освіти й соціально-політичними та галузевотехнологічними змінами; конкретно-історичний аналіз для порівняння сутності реформ, у результаті яких змінювалася законодавчо-нормативна база морської освіти; порівняльно-педагогічний аналіз, синтез і узагальнення практики

підготовки фахівців для торгового флоту; ретроспекція подій та явищ для виявлення тенденцій і перспектив реформування змісту та організації морської освіти в Україні;

2) *конкретно-наукових* – дискурсу для аналізу протоколів екзаменів на отримання звання штурмана і шкіпера, журналів успішності учнів; статистики для проведення узагальнення подій і фактів за кількісними параметрами.

Синергія обраних методів забезпечила добір і аналіз джерельної бази, достовірність отриманих результатів та узагальнювальних висновків.

Джерельну базу дослідження складає комплекс різновидових (статті, монографії, дисертації, автореферати, державні документи, звіти, листи), різнопрофільних (історичні, біографічні, технічні, педагогічні, оповідні, спеціальні), різножанрових (наукові, науково-популярні, публіцистичні, методичні) та архівних документів і опублікованих праць ХІХ – початку ХХІ століття, що висвітлюють проблеми становлення й розвитку морської освіти на півдні України.

Фактологічний матеріал базується на документах офіційного характеру:

– *матеріали архівів*, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (Ф. 166 Міністерство народної освіти України), Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Центрального державного архіву громадських об'єднань, Державних архівів Херсонської, Миколаївської та Одеської областей, електронні ресурси Російського державного архіву ВМФ, архівних фондів «Херсонської морської академії», відділів рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського і науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського, краєзнавчих відділів Комунального закладу «Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені О. Гончара» Херсонської обласної ради та бібліотеки Миколаївської філії Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова;

– *державні документи* (закони, урядові постанови й укази, накази міністрів Російської імперії, СРСР, УРСР та незалежної України, галузеві нормативні акти), що на різних етапах регулювали діяльність системи морської освіти;

– *проекти освітніх реформ, концепції розвитку морської галузі*;

– *наукові публікації* в часописах, адрес-календарях, періодиці ХІХ-ХХІ століть («Морской сборник», «Море», «Отечественные записки», «Русское судоходство», «Югъ», «Херсонские губернские ведомости», «Николаевский вестник», «Одесский вестник», «Записки Одесского общества истории и древностей», «Журнал для чтения воспитанникам военно-учебных заведений», «Опыт морских учебных заведений», «Школа и жизнь», «Педагогический сборник», «Советская педагогика», «Радянська освіта»);

– *історичні нариси та спогади істориків і викладачів* вищих навчальних закладів (М. Аркаса, Д. Багалея, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Огієнка, Д. Яворницького та ін.);

– *нарративні джерела й праці* (статистичні збірники, біографічні довідники; монографії та дисертаційні дослідження названого періоду; матеріали педагогічних читань і конференцій; інформаційні ресурси мережі Інтернет).

Хронологічні межі дослідження розвитку морської освіти на півдні України охоплюють період із 30-х років XIX століття до початку XXI століття.

Нижня хронологічна межа (30-ті роки XIX століття) визначається адміністративним розподілом території Російської імперії (у 1832 році) на освітні округи та заснуванням першого на українських землях (у 1834 році в місті Херсоні) морського навчального закладу, за указом імператора Миколи I, у якому готували фахівців для торгового флоту.

Верхня межа дослідження (початок XXI століття) зумовлена реформуванням національної системи освіти, прийняттям Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013). З метою поглибленого вивчення окремих аспектів генези системи морської освіти на південноукраїнських землях до дослідження залучено відповідні матеріали в дещо ширших хронологічних рамках.

Територіальні межі дослідження охоплюють південь України: Херсонську, Миколаївську та Одеську області радянського і сучасного періодів, частину Кіровоградської, Дніпропетровської областей та Крим – території, які на початку XIX століття утворювали Херсонську та Таврійську губернії (Новоросійський край) Російської імперії. Саме тут наприкінці XVIII століття стихійно відкривалися окремі морські навчальні заклади, а в 30-х роках XIX століття відбулося зародження цілісної системи морської освіти, завдяки якій забезпечувалася підготовка фахівців для військового та комерційного флотів Азово-Чорноморського басейну – не лише моряків, а й інженерів корабельної справи та персоналу берегового обслуговування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*:

– на основі комплексного ретроспективного аналізу обґрунтовано теоретичні засади розвитку морської освіти на півдні України в період 30-х років XIX – початку XXI століть; визначено методологічні підходи (системний, структурно-функціональний, історико-хронологічний, конкретно-історичний, синергетичний, просторово-середовищний) з урахуванням закономірностей (випереджувальний характер розвитку науки щодо практики; обумовленість розвитку системи освіти внутрішніми та зовнішніми чинниками; рух дослідження від наративу до критичного аналізу; залежність розвитку науки від накопичення емпіричних фактів до формування теорії), принципи (об'єктивності, науковості, історизму, детермінізму, багатофакторності) і методи (теоретичні та емпіричні), які розглядалися як прийоми й процедури пізнання та вивчення складних історико-педагогічних явищ і процесів становлення й розвитку морської освіти;

– розкрито наскрізні змістові лінії розвитку морської освіти: поєднання європейських та українських традицій, залежність організації морської освіти від суспільно-економічних потреб і умов південного регіону та країни в цілому, а її змісту – від рівня науково-технічного розвитку, ідеолого-педагогічної доктрини та державної підтримки;

– виокремлено структурні компоненти морської освіти (цільовий, змістовний, нормативно-правовий, операційно-діяльнісний, мотиваційний, оцінно-результативний) як процес та як соціально-педагогічна система (культурно-освітні заклади, наукові інституції, навчальні заклади, управлінські структури,

галузеві підприємства, професійні товариства), що впливали на розвиток морської освіти в досліджуваній період;

– визначено рушійні сили і чинники, що впливали на розвиток морської освіти на півдні України в досліджуваній період: соціально-економічні (державні інтереси, розвиток науки і техніки, національна безпека, особистий приклад), суспільно-політичні (розпорошеність відомчого підпорядкування, дуальність в управлінні, національна безпека), організаційно-педагогічні (розширення спеціалізації підготовки за фахом та типом флоту, професійна нащадковість, патріотичне виховання, комплексність функціонування закладів у закритому режимі), галузево-технологічні та регіональні (географічне поширення від периферії – півдня – до центру, розгалужена виробнича база, змішане фінансування з широким представленням меценатства), які ґрунтуються на системно-хронологічному підході до розгляду сутності історико-педагогічних подій у дискурсі генези морських навчальних закладів;

– обґрунтовано авторську періодизацію і схарактеризовано основні тенденції становлення й розвитку морської освіти на півдні України в 30-ті роки ХІХ – на початку ХХІ століть з урахуванням суспільно-політичних, економіко-правових та педагогічних детермінант, встановлено специфіку кожного періоду, наступність і взаємозалежність між ними: 1) стихійно-установчий (1830-ті – друга половина 1850-х рр.) – точкове виникнення осередків освітньо-професійного середовища морської освіти за відсутності єдиної програми її становлення, 2) перший реформаторський (друга половина 1850-х – початок 1870-х рр.) – зміна змісту діяльності закладів морського профілю, спричинена втратою впливу на Чорноморському басейні (наслідки Кримської війни), 3) другий реформаторський (початок 1870-х – початок 1900-х рр.) – побудова системи морської освіти на базі нової інструктивно-правової бази, 4) законодавчий (початок 1900-х – 1920 рр.) – спроба сформуванню законодавчу базу морської освіти як складно структуровану частину професійної (у періоді виокремлено паузу 1917-1920 рр., коли на півдні України відбувалася іноземна інтервенція і громадянська війна), 5) пошуково-уніфікаційний (1920-1991 рр.) – пошук нового організаційно-педагогічного підґрунтя морської освіти (через відмову від досвіду минулого) із наступною стандартизацією системи підготовки фахівців для торгівельного флоту (виокремлено три субперіоди: довоєнного розвитку (1920-1941 рр.), післявоєнного відновлення (1944-1959 рр.), галузево-професійного гігантизму (1959-1991 рр.) (з паузою 1941-1944 рр.)), 6) наслідувально-оновлювальний (1991-2013 рр.) – розбудова національної, якісно нової системи морської освіти на основі синтезу продуктивного досвіду минулого, сучасних інновацій (технічних, управлінських, педагогічних) та національних традицій (з паузою 1991-1995 рр.);

– охарактеризовано змістове наповнення дефініції «морська освіта» у вузькому значенні як цілеспрямований процес, за допомогою якого через систему навчальних і позанавчальних закладів, культурно-освітніх установ та професійних інституцій передається від однієї людини, групи чи спільноти іншим поколінням сукупність загальноосвітніх та спеціалізованих знань і пов'язаних із ними вмій та навичок для підготовки фахівців морської галузі в інтересах особистості, суспільства та держави, і в широкому значенні як соціально-економічний

феномен – відкрита динамічна система, що характеризується наявністю взаємозалежних структурних і функціональних компонентів, пов'язаних в ієрархічну систему прямими й зворотними зв'язками.

Уточнено передумови регіональної специфіки розвитку морської освіти на півдні України відповідно до сучасних міжнародних вимог та потреб держави; роль і вплив посадових осіб різного рівня на розвиток системи морської освіти на півдні України в період із початку ХІХ до початку ХХІ ст.

Подальшого розвитку набули:

- базові категорії та поняття, пов'язані з феноменом «морська освіта», «морський навчальний заклад» зокрема;
- систематизація та характеристика історіографії проблеми;
- класифікація, аналіз та узагальнення опублікованих і неопублікованих документів державних та керівних освітніх органів, що детермінували розвиток морської освіти на півдні України.

До наукового обігу введено нові матеріали фондів ДАХО, ДАМО, ДАОО та відділів рідкісних видань бібліотек – 32 маловідомих і 17 невідомих (листування та рапорти князя Г. Потьомкіна, звіти про діяльність морехідних класів й інших морських навчальних закладів, статистичні дані про учнів, біографічні відомості чиновників різного рангу).

Практична значущість дослідження полягає в тому, що вдосконалено і доповнено навчальні програми з професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі в морських закладах освіти України, зокрема з історії мореплавства, географії судноплавства, а також в організації виховних заходів; подальшого розвитку набули наукові положення щодо творчого використання конструктивного історико-педагогічного досвіду в умовах сучасного реформування національної системи професійної освіти України.

Розроблено і впроваджено навчальний посібник «Становлення і розвиток морської освіти на Херсонщині» та робочі програми з навчальних дисциплін «Історія мореплавства», «Географія судноплавства», які використовувалися викладачами для доповнення тематики лекційних і семінарських занять з історії мореплавства, географії судноплавства, в організації виховних заходів, у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі в морських закладах освіти України.

Матеріали дослідження, його положення та висновки мають міждисциплінарний характер і можуть використовуватися при викладанні курсів «Історія мореплавства», «Географія судноплавства», а також дисциплін з історії педагогіки, при вирішенні наукових і практичних завдань щодо реформування системи морської освіти (написання підручників і монографічних праць, розробки навчальних курсів тощо), для підвищення професійної компетентності викладачів і членів адміністративно-управлінської ланки.

Фактологічний матеріал і джерельна база дослідження можуть бути підґрунтям для наукових розвідок студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів із проблем історії морської освіти.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес у закладах вищої освіти України: Національний університет кораблебудування імені адмірала

Макарова (довідка № 66-10/2410 від 11.07.2018 р.), Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» (довідка № 01-23/410 від 28.08.2018 р.), Херсонська державна морська академія (довідка № 01-31/1586 від 27.08.2018 р.), Державний вищий навчальний заклад «Херсонське морехідне училище рибної промисловості» (довідка № 01-18/380 від 29.08.2018 р.), Київський інститут водного транспорту ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного (довідка № 01/11-1141 від 14.09.2018 р.), Одеський національний морський університет (довідка № к/1012 від 12.09.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації результати одержані самостійно. В опублікованих наукових статтях у співавторстві [8; 28; 34; 43; 44] особистий внесок дисертанта полягає у визначенні мети дослідження, аналізі та інтерпретації даних щодо основних теоретичних засад у розвитку морської освіти, в обґрунтуванні ролі вільних матросів та інших товариств у процесі підготовки фахівців морської галузі в ХІХ столітті та аналізі їх безпосереднього впливу на формування професійних якостей моряків на півдні України, з'ясуванні шляхів розвитку морської освіти в умовах компетентнісного підходу в ХХІ столітті, а також дослідженні фахової термінології майбутніх моряків. Ідеї співавторів у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема:

– *міжнародних*: «Безпека життєдіяльності на транспорті і виробництві – освіта, наука, практика» (Херсон, 2015), «Суднова енергетика: стан та проблеми» (Миколаїв, 2015), «Вектори розвитку сучасної медіаосвіти» (Таллінн, 2015), «Концептуальні проблеми модернізації сучасної системи освіти на засадах формування духовно-патріотичних цінностей студентської молоді» (Бар, 2016), «Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи» (Миколаїв, 2016), «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку-Ужгород-Дрогобич, 2017), «Сучасні проблеми гуманітарних і соціальних наук» (Астана, 2017), «Сучасні освітні системи: світові тренди і національні особливості» (Каунас, 2018), «Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2018);

усеукраїнських: «Теоретико-методичні засади реалізації компетентнісного підходу в системі ступеневої підготовки фахівців морської галузі» (Херсон, 2015), «Філософські проблеми сучасності» (Херсон, 2015), «О. Потебня і сучасна наука» (Херсон, 2016), «Філософські обрії сьогодення» (Херсон, 2016), «Лінгвістика наукового тексту: теорія і практика» (Херсон, 2016), «Актуальні проблеми лінгводидактики: реалії та перспективи» (Херсон, 2016), «Про педагогічну культуру в професійній освіті за Я. Коменським» (Херсон, 2017), «Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка» (Каховка – Херсон, 2017), «Фундаментальні та прикладні дослідження у сучасній науці» (Харків, 2017), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління закладами освіти» (Херсон, 2017), «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 2018).

Публікації. Основні наукові результати дослідження оприлюднено в 44 публікаціях: 1 одноосібній монографії, 1 навчальному посібнику, 24 статтях у

наукових фахових виданнях України та у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних; 5 статтях у міжнародних збірниках; 1 статті в науково-методичному журналі й 12 матеріалах науково-практичних конференцій.

Кандидатську дисертацію «Наступність і перспективність формування діалогічного мовлення учнів 1-4 і 5 класів загальноосвітньої школи» (спеціальність 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)) захищено в 2003 році. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (733 позиції, серед яких 146 архівних матеріалів), 21 додатка. Роботу ілюстровано 3 рисунками, 21 таблицею. Загальний обсяг дисертації – 616 сторінок, із них 382 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, схарактеризовано стан її розробленості; визначено об'єкт, мету і методологічне підґрунтя дослідження, конкретизовано предмет і завдання, обґрунтовано концепцію, охарактеризовано методи та означено хронологічні межі; сформульовано наукову новизну і практичну значущість результатів; подано відомості про їх апробацію та впровадження; зазначено особистий внесок і публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Теоретичні основи розвитку морської освіти на півдні України» визначено теоретичні засади, сутність, структуру, зміст та особливості розвитку морської освіти на півдні України в період проміжку початку ХІХ – початку ХХІ ст., проаналізовано базові поняття дослідження, окреслено роль і значення педагогічної практики в контексті розвитку морської освіти.

На підставі аналізу сучасних історико-педагогічних досліджень до змісту методологічного підґрунтя ввійшли орієнтири (науково-дослідна програма та раціональна реконструкція), підходи (системний, структурно-функціональний, історико-хронологічний, конкретно-історичний, просторо-середовищний, синергетичний), принципи (об'єктивності, науковості, історизму, детермінізму, багатофакторності), методи (теоретичні – аналіз, синтез, дедукція, аналогія, абстрагування, конкретизація, узагальнення; емпіричні – спостереження, вивчення історичних документів, продуктів діяльності окремих навчальних закладів, наукових і державних установ) і засоби становлення й розвитку морської освіти на півдні України в період 30-х років ХІХ – початку ХХІ століття.

Методологічне підґрунтя дало змогу визначити не лише мету, предмет, об'єкт та інші складові понятійного апарату дослідження, а й сформулювати коло базових понять, головним серед яких обрано «морську освіту», і необхідність виокремлення її структурних компонентів у двох напрямках: змістовно-педагогічному – цільового, змістового, нормативно-правового, операційно-діяльнісного, мотиваційного, оцінно-результативного та системно-структурного – морські навчальні заклади, культурно-освітні заклади, наукові інститути, методичні структури, управлінські органи, галузеві підприємства, професійні

товариства. Сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних структурних та функціональних елементів (мета освіти, що відтворюється в загальних та специфічних цілях; зміст і завдання, що диктуються особливостями професії; форми, методи і засоби навчання й виховання, зумовлені предметно-часовим простором; результати навчання, що визначаються соціальним замовленням), емерджентні властивості, технологічність, регіонально-просторове розміщення дають обґрунтовані підстави визначити морську освіту як форму організації учіння та здобуття професії. Спираючись на погляди сучасних науковців щодо економічного ефекту діяльності окремих соціальних устроїв, морська освіта розглядається не лише як складно структурована система, яка функціонує в середовищі інших суспільних систем, а й як окремий соціально-економічний феномен.

Охарактеризовано концептуальні підходи становлення й розвитку морської освіти: системний (розгляд і визначення системи морської освіти як підструктури загальної системи освіти та соціально-економічної системи країни), структурно-функціональний (з'ясування ролі всіх структурних компонентів системи «морська освіта», установа їх значення в її розвитку, виявлення змін у структурі морської освіти на різних історичних етапах), історико-хронологічний (урахування особливостей соціально-економічного розвитку країни на певному часовому проміжку, визначення провідних тенденцій розвитку морської освіти та їх залежності від історичних обставин, аналіз чинників впливу на розвиток морської освіти на різних історичних етапах), конкретно-історичний (установа особливостей морської освіти на окремих історичних відрізках, обґрунтування і використання під час дослідження системи критеріїв для оцінки розвитку морської освіти, визначення сутнісних особливостей морської освіти півдня України), просторо-середовищний (визначення джерел прямих і непрямих впливів на становлення морської освіти, з'ясування шляхів розвитку морської освіти, виявлення чинників і факторів, які впливали на формування загальної системи освіти), синергетичний (вивчення взаємодії навчальних закладів із матеріальним оточенням, окреслення кола об'єктів впливу на розвиток морської освіти, виявлення чинників впливу на зміст структурних компонентів системи морської освіти та їх функції).

Відповідно до системного підходу до складу системи морської освіти належать: навчальні заклади, які забезпечують здобуття середньої спеціальної і галузевої вищої освіти, оволодіння спеціальністю і кваліфікацією; заклади післядипломної освіти, призначенням яких є вдосконалення професійної підготовки фахівців; наукові та методичні установи, які детермінують науково-методичне й інструментально-дидактичне забезпечення освітнього процесу; державні, галузеві та місцеві органи управління, які формують законодавчо-правову та фінансово-матеріальну базу функціонування морської освіти; виробничі підприємства, які надають базу для проходження практики; культурно-освітні заклади, призначення яких полягає в організації мотиваційно-інформаційного компонента освітнього середовища; професійні товариства та благодійні організації, які сприяють створенню належних умов для здобуття морської освіти. Як бачимо, системою «морська освіта» охоплено об'єкти і

суб'єкти, що знаходяться у зв'язках координації та субординації і забезпечують процес її здобуття. Системотвірним чинником визначено результат освіти, оскільки від якості підготовки морських фахівців залежить рівень розвитку не лише морської чи торгової галузей, а й усієї країни в цілому.

Недостатня розробленість історико-педагогічного аспекту розвитку морської освіти на півдні України зумовила необхідність розгляду значної кількості різнопланових за змістом і жанром джерел. Відповідно до визначених критеріїв (ступінь формалізації, хронологія, функціональна значущість, наближеність до проблеми), джерельну базу дослідження класифіковано в такий спосіб: офіційні нормативно-правові акти (письмові документи, прийняті уповноваженим суб'єктом нормотворення); професійно-педагогічні періодичні видання імперської доби, радянських часів та років незалежності; навчальні книги, підручники та методична література; мемуарна література та епістолярна спадщина державних діячів, представників освіти і державних службовців; праці воєнно-морських істориків; праці дослідників-краєзнавців та науковців з історії України; наукові розвідки з історії педагогіки; музейні матеріали. Зважаючи на значну тривалість (180 років) обраного часового проміжку, в історіографії проблеми виокремлено три суттєво різні періоди: 1) імперський - 1830-ті рр. – 1917 р., коли розвиток морської освіти висвітлювався авторами Російської імперії; 2) радянський – 1917-1991 рр., коли вказану проблему досліджували науковці СРСР; 3) незалежний – 1991-2010-ті рр., коли проблема набула українсько орієнтованого пріоритету.

Контекстний аналіз масиву наукових розвідок надав підстави для висновку, що названа проблема є багатоаспектною і такою, що досліджується науковцями різних галузей, здебільшого істориками України та воєнно-морського флоту, а також освітянами. З метою виокремлення рівнів розгляду названої проблеми та встановлення її регіональних особливостей, змістовний аналіз відібраних джерел було здійснено в офіційно-загальному, вузько-професійному та регіональному ракурсах. Аналіз офіційно-загальних джерел надав можливість сформулювати уявлення про державну освітню політику загалом, принципи і пріоритети розвитку морської освіти як складової професійно-технічної та загальнодержавної освітніх систем. Саме в імперську добу та в останнє двадцятиріччя радянського періоду вийшли друком доробки з історії професійно-технічної та спеціальної освіти, воєнно-морської зокрема, в яких фрагментарно було розкрито питання підготовки фахівців для морського торгового флоту. При цьому кількість доробків, у яких висвітлювалося становлення системи морської освіти на півдні України, виявилася недостатньою для цілісного уявлення про цей процес. Аналіз історико-географічної та краєзнавчої літератури дав змогу визначити специфіку формування освітньо-професійного середовища на південноукраїнських територіях і надав можливість з'ясувати особливості функціонування місцевих навчальних закладів морського профілю.

Установлено, що в імперську добу паралельно розглядалися два аспекти розвитку морської освіти: спроби запозичення кращого досвіду різних морських держав (Англії, Франції, Швеції та Данії) та результати організаційно-педагогічної практики України (для півдня країни характерним було надання

пріоритету першому через особливості соціальної стратифікації населення). Науковці та очільники освіти в перші радянські роки будь-який досвід, навіть власний, уважали шкідливим і тому відкидали його; у довоєнні роки активно вивчався і впроваджувався досвід Німеччини (переважно без посилання на нього), у післявоєнні – реалізовувалися власні ідеї уніфікованої (за змістом і структурою) системи морської освіти. З'ясовано, що більшість наукових розвідок має об'єктивне джерелознавче підґрунтя, проте, на думку і за висновками авторів усіх часів, соціальна приналежність, політичні переконання, особисті вподобання та панівна ідеологія впливали на розвиток морських навчальних закладів.

Ураховуючи специфічність об'єкта дослідження, у дисертаційній роботі обґрунтовано *авторську* періодизацію розвитку морської освіти на півдні України в 30-ті роки XIX – на початку XXI століть: 1) *стихийно-установчий* (1830-ті – друга половина 1850-х рр.) – точкове виникнення осередків освітньо-професійного середовища морської освіти при відсутності єдиної програми її становлення, 2) *перший реформаторський* (друга половина 1850-х – початок 1870-х рр.) – зміна змісту діяльності закладів морського профілю, спричинена втратою впливу на Чорноморському басейні (наслідки Кримської війни), 3) *другий реформаторський* (початок 1870-х – початок 1900-х рр.) – побудова системи морської освіти на основі нової інструктивно-правової бази, 4) *законодавчий* (початок 1900-х – 1920 рр.) – спроба сформувати законодавчу базу морської освіти як складно структурованої частини професійної (у періоді виокремлено паузу 1917-1920 рр., коли на півдні України відбувалася іноземна інтервенція і громадянська війна), 5) *пошуково-уніфікаційний* (1920-1991 рр.) – пошук нового організаційно-педагогічного підґрунтя морської освіти (через відмову від досвіду минулого) з наступною стандартизацією системи підготовки фахівців для торгового флоту (виокремлено три субперіоди: довоєнного розвитку (1920-1941 рр.), післявоєнного відновлення (1944-1959 рр.), галузево-професійного гігантизму (1959-1991 рр.) і паузу 1941-1944 рр., коли південь України перебував під окупацією); 6) *наслідувально-оновлювальний* (1991-2013 рр.) – розбудова національної, якісно нової, системи морської освіти на підґрунті синтезу продуктивного досвіду минулого, сучасних інновацій (технічних, управлінських, педагогічних) та національних традицій (з паузою 1991-1995 рр., коли приймалася нова законодавча база і вирішувалося питання щодо майбутнього Чорноморського флоту).

Водночас, у розділі подано відомості про досвід щодо підготовки офіцерів Українського Державного Флоту – ступенева морська освіта в Севастопольському морському кадетському корпусі з продовженням у Гардемаринській школі міста Миколаїв (обидва заклади мали бути об'єднані в Морський корпус).

У другому розділі «**Формування системи морської освіти на південних українських територіях (1830-1920 рр.)**» розкрито витoki морської освіти на означених територіях, схарактеризовано особливості створення тут освітньо-професійного середовища, висвітлено зміст і форми розвитку морської освіти.

У результаті вивчення архівних документів встановлено, що саме в Херсоні, пізніше в Миколаєві, упродовж майже п'ятдесяти років (1783-1830 рр.) накопичувався організаційно-педагогічний досвід морських навчальних закладів

різного типу, де готували фахівців для торгового флоту. Діяльність цих закладів створила підстави для відкриття в 1834 р. базового профільного закладу – Херсонського училища торгового мореплавства, із функціонуванням якого впродовж стихійно-установчого (1830-ті – друга половина 1850-х рр.) періоду було пов'язано започаткування розгалуженої системи морської освіти. Саме в цьому закладі вперше на півдні з'являється статут як основа внутрішньої нормативно-правової бази та менеджменту (передбачався колегіальний орган – комітет з адміністративно-освітньо-професійним складом: 24 % державних службовців, 50 % членів місцевої влади, 10 % представників закладу, 16 % професійних товариств і судновласників). На кшталт столичних училищ, серед вихованців Херсонського були казенні учні, пансіонери та вільні відвідувачі.

Зміст морської освіти складався з двох частин: теоретичної – предмети загальноосвітнього та спеціального циклів і практичної – плавання і робота в майстернях. Організаційно-педагогічне підґрунтя навчально-виховного процесу училища становили форми навчання – лекції та практичні заняття, визначені навчальним планом і відтворені у вигляді розкладу; методи – пояснювально-ілюстративний та репродуктивний; засоби навчання – підручники (російською та іноземними мовами), моделі суден, морські інструменти, атласи і карти (надані Чорноморським адміралтейством, пізніше – Гідрографічним депо).

У вказаний період було відкрито морські навчальні заклади в Миколаєві – Чорноморська штурманська рота з вдвічі більшим, ніж у Херсонському училищі, терміном навчання (вісім років), ширшим змістом освіти та посиленою навчально-технічною базою (майстерні Адміралтейства, судна Чорноморського флоту, морська обсерваторія); школа флотських юнг із річним терміном навчання для підготовки в кадети – це були воєнно-морські навчальні заклади, проте їх випускники працювали й на торгових та поштових суднах. На відміну від названих закладів, які засновувалися державою і були закритого типу, із чітко визначеним режимом і суворою дисципліною, упродовж означеного періоду виникали й громадянські школи для дітей вільних матросів, які створювалися товариствами вільних матросів в Олешках та Нікополі (випускники цих закладів також ставали вільними матросами).

Причиною принципових змін в організації діяльності морських навчальних закладів упродовж першого реформаторського періоду (друга половина 1850-х – початок 1870-х рр.) стала втрата Російською імперією, до складу якої входив південь України, воєнного впливу на Чорноморському басейні (унаслідок Кримської війни). На виконання височайшого указу «Перетворення навчальних закладів у частині торгового мореплавства» (1867) на півдні було засновано новий тип морських навчальних закладів – морехідні класи II-го та III-го розрядів (у Херсоні (1872), Миколаєві (1873), Бериславі (1874), Нікополі (1874), Феодосії (1874), Керчі (1874), Севастополі (1874), Голій Пристані (1874), Бердянську (1876), Олешках (1884)) та класи торговельного мореплавства (Одеса, 1898). Відповідно до оновленої нормативно-правової бази морської освіти («Положення про морехідні класи») та «Правил для виробництва випробувань на звання шкіпера і штурмана», було реформовано зміст та організацію навчання, зокрема

передбачено відтворення у варіативній складовій навчального плану місцевих особливостей та кадрових можливостей закладів.

Діяльності морських навчальних закладів на цьому часовому відрізку було притаманне: стійкий попит на морську освіту з незначним коливанням чисельності вихованців; поступове зростання матеріально-технічної бази класів (приміщень, бібліотек, майстерень, навчально-дидактичних матеріалів) при досить стабільному фінансуванні, підтримці місцевої влади та професійних товариств; розширення змісту освіти із збереженням її практичної спрямованості; збільшення складу і представництва колегіального органу управління закладами; залучення до навчального процесу кваліфікованих фахівців за відсутності спеціально підготовлених педагогів; мотивування здобуття морської освіти родинною нащадковістю. Характерним було й порушення цільового комплектування морських навчальних закладів: у класах було забагато випадкових осіб (не пов'язаних із морем), яким дипломи шкіперів і штурманів були потрібні лише заради пільг (у першу чергу – звільнення від військової повинності).

До переваг морехідних класів як нової форми здобуття морської освіти віднесено диференціацію учнів за рівнем попередньої підготовки та спеціалізацією, дотримання режиму і чіткої дисципліни, встановлення вимог щодо форми одягу; до проблем – недостатній рівень фінансування, нестачу кваліфікованих викладачів та навчальних посібників, відсутність зовнішньої інспекції, недостатній рівень початкової підготовки учнів, який не дозволяв досягнути високої якості знань морських фахівців. Виявлено, що тенденції розвитку морської освіти в цей період полягали в зростанні ролі місцевих громад та окремих державних і професійних діячів в організації діяльності морехідних класів, розташуванні навчальних закладів уздовж морських акваторій (на територіях Херсонської і Таврійської губерній).

Упродовж другого реформаторського періоду (початок 1870-х – початок 1900-х рр.) спостерігалася нова хвиля реформ, спричинених прийняттям нових нормативних актів щодо підготовки фахівців для торгового флоту. Затвердженням «Положенням про морехідні навчальні заклади Міністерства фінансів» було встановлено нові типи морських навчальних закладів: підготовчі морехідні школи, 3-класні та 2-класні морехідні школи, училища малого і далекого плавання, курси морехідних знань; уведено більш жорсткі правила вступу щодо навчальної підготовки та плавального цензу кандидатів та медичну складову. Змінено зміст і розмежовано терміни навчання, збережено внутрішню диференціацію учнів, підсилено зовнішній контроль за навчально-виховним процесом. Це призвело до зростання наповнюваності морехідних навчальних закладів на 20 %, появи поняття «конкурс» (який з роками зростав і на початок 1913 р. складав 1,3 кандидати на місце), започаткування вступних випробувань.

Протягом законодавчого періоду (початок 1900-х – 1920 рр.) було здійснено спробу сформувати законодавчу базу морської освіти як складно структуровану частину професійної. Указом «Про зміни діючих правил про судноводіїв на морехідних суднах торгового флоту» збільшено кількість розрядів для штурманів і шкіперів, що призвело до більш чіткої диференціації вимог до їх отримання, а

отже і до змісту навчання. Положенням 1902 р. було визначено нову систему підготовки судноводіїв, Положенням 1905 р. – систему підготовки судномеханіків. Відповідно до цього, було засновано нові типи навчальних закладів, у яких здійснювалася підготовка судномеханіків: училища суднових механіків із чотирирічним терміном навчання, трирічні школи суднових механіків, курси з механічної спеціальності. Залишено обов'язковою, проте модернізовано вигляд форми одягу учнів і викладачів, змінено підпорядкування морських навчальних закладів; створено Навчальний комітет, який опікувався змістом морської освіти та підготовкою навчально-дидактичної бази закладів.

На підставі архівних документів констатовано, що морехідні класи в маленьких південних містечках перетворилися на морехідні школи, у Херсоні виникло училище далекого плавання, в Одесі – училище торгового мореплавства (вибір міст зумовлений значною концентрацією інфраструктури морської торгівлі – бірж, банків, кредитних товариств іноземних торгових представництв і контор, майстерень і заводів, складів; наявністю широкої мережі початкових і середніх навчальних закладів, які були запорукою для набору учнів та викладачів). У цей період відкрито морські навчальні заклади інших типів, зокрема середнє механіко-технічне училище в Миколаєві та ремісничу школу Російського товариства пароплавства і торгівлі з підготовки механіків у Севастополі. В усіх закладах започатковано порядок освіти, схожий за структурою і основними підходами (фінансування, управління, навчання і дипломування), що свідчило про першу спробу уніфікувати систему морської освіти.

У названому періоді виокремлено паузу 1917-1920 рр., коли на півдні України відбувалася іноземна інтервенція і громадянська війна, морські навчальні заклади не отримували державного фінансування, проте деякі з них продовжували діяти за рахунок підтримки місцевих приватних підприємців аж до закриття радянською владою, яка ліквідувала не лише форму, зовнішні атрибути та традиції морської освіти, а й суттєво змінила її зміст та культурно-освітнє середовище.

У змісті розділу висвітлено внесок у створення професійно-освітнього середовища і розвиток системи морської освіти професійних і наукових товариств: «вільних матросів», Російське товариство пароплавства і торгівлі, Товариство сприяння російському торговому мореплавству, Морське зібрання в Миколаєві, Одеське товариство історії та старожитностей, Російське географічне товариство й Російське технічне товариство, а також морські бібліотеки та музеї.

У третьому розділі «Уніфікація системи морської освіти півдня України (1920-1991 рр.)» схарактеризовано процес розбудови радянської системи морської освіти, ядром якої стали заклади і освітньо-професійні відносини нового типу. Упродовж пошуково-уніфікаційного періоду (1920-1991 рр.), зі зміною не лише влади, а й суспільно-політичного устрою держави, через принципову відмову від досвіду минулого, розпочався пошук нового організаційно-педагогічного підґрунтя всієї системи освіти, морської зокрема. Цей процес, відповідно до пріоритетів розвитку країни та з урахуванням зовнішніх і внутрішньо-економічних чинників, розподілено на три субперіоди: довоєнного розвитку (1920-1941 рр.), післявоєнного відновлення (1944-1959 рр.), галузево-

професійного гігантизму (1959-1991 рр.), із виокремленням паузи 1941-1944 рр., коли південь України перебував під окупацією іноземних військ.

Характеризуючи історико-педагогічні події першого часового проміжку (1920-1941 рр.), можна констатувати: радянська влада продовжувала підготовку фахівців для Чорноморського торгового флоту, чисельність якого значно скоротилася через революційні події та громадянську війну, у поодиноких, знову створених навчальних закладах нового типу – технікумах (усі кадетські корпуси та училища було закрито). Технікуми водного транспорту, які діяли на півдні з 1920 р., мали схожий із попереднім досвідом, зміст морської освіти (окрім суспільно-історичних дисциплін), значно біднішу матеріально-технічну базу і кадровий потенціал (більшість викладачів становили колишні випускники закладів), проте здійснювали підготовку морських фахівців різних спеціальностей. До 1930 р. технікуми змінювали назви і статуси, укріплювалася їх техніко-дидактична база й поліпшувався кадровий склад, здійснювалася апробація різних форм і методів навчання. Від початку 1930-х років зростала кількість і різновиди морських навчальних закладів, серед яких були: Херсонське й Одеське морехідні училища, морехідні школи, школи юнг, судномеханічні й суднобудівні технікуми, ремісничі училища, Миколаївський кораблебудівний інститут, Одеський інститут інженерів водного транспорту, їх заочні відділення. До початку 1940-х рр. вибудовувалася структурна вертикаль морської освіти від загальноосвітнього рівня через середньо-спеціальний до вищого, відбулася уніфікація методів навчання, основними серед яких стали пояснювально-ілюстративний та репродуктивний.

Радянська влада зберегла основні підходи до формування змісту морської освіти (із додаванням радянських предметів суспільно-політичного змісту) – загальноосвітнього і спеціального компонентів, теоретичної і практичної частини навчання, проте було змінено підходи до організації занять, частково відновлено матеріально-інструментальну базу вцілілих будівель колишніх закладів (де й розташовувалася більшість морських навчальних закладів), запроваджено штатну систему комплектування колективів викладачів, змінено систему оплати праці від погодинної до помісячного окладу, вихованців закладу введено до колегіального органу управління – педагогічної ради.

Оскільки більшість морських навчальних закладів у роки Другої світової війни знаходилися в евакуації, де в обмежених обсягах здійснювали підготовку фахівців лише для воєнно-морського флоту, період 1941-1944 рр. у нашому дослідженні виокремлено як паузу в діяльності морської невійськової освіти.

У повоєнні роки (1944-1959 рр.) зміст морської освіти визначався Головсудномехом, пізніше – Головкадрами, спільно зі знову створеними міністерствами освіти і морського флоту, і відтворювався в навчальному плані кожного закладу, який складався з окремих блоків (різної кількості в різні роки): загальноосвітнього, загальнотехнічного, спецдисциплін, воєнно-фізичної чи фізичної підготовки та практики (технологічної і плавальної). Змістовне наповнення та кількісний розподіл годин у кожному блоці змінювалися з часом, визначалися не лише професійною необхідністю, спеціальністю та освітнім рівнем навчального закладу, а й політичною ситуацією в країні та світі. Тепер у

розробці науково-методичного забезпечення морської освіти значну роль відігравали пароплавства, Центральний навчально-методичний кабінет Міністерства морського флоту та наукова група Одеського вищого інженерно-морського училища. Із післявоєнних років активну участь у науково-дослідній роботі та створенні дидактичної бази морської освіти брали викладачі морських навчальних закладів – писали підручники і навчальні посібники, виготовляли дидактичні засоби, облаштовували предметні кабінети.

Відмінною рисою розвитку морської освіти впродовж 1959-1991 рр. стало постійне оновлення змісту і рівня освіти, спричинене науково-технічним та економічним розвитком – з'являлися нові технології, будувалися кораблі нового класу й спеціалізації. Відбувся розподіл праці на низько- і висококваліфіковану, через що курсантів морських училищ стали зараховувати на базі неповної середньої школи (8-ми класів) та повної (10-ти класів), що вплинуло на термін навчання, який складав два роки і чотири місяці або чотири роки і шість місяців. Змінилися вимоги до результату діяльності морських навчальних закладів, який з початку 1970-х років визначався кваліфікаційними характеристиками фахівця (до цього – вимогами до державних іспитів із трьох предметів: навігація, лоція, метеорологія; будова і технічна експлуатація корабля; іноземна мова (переважно англійська)), які формувалися відповідно до Статуту служби на суднах Міністерства морського флоту СРСР та Кодексу торгового мореплавання СРСР.

Установлено, що морські навчальні заклади впродовж 1920-1991 рр. були лише державної форми власності, підпорядковувалися й фінансувалися галузевими наркоматами, а пізніше – міністерствами (вищої та середньо-спеціальної освіти і морського флоту). Усі заклади були забезпечені будівлями, отриманими у спадок з імперських часів або побудованими радянською владою, найбільші з них мали в розпорядженні комплекс приміщень для навчання (аудиторії, лабораторії, обсерваторії, басейни, навчальні судна), проживання і побуту (екіпажі, їдальні, майстерні). Переважна більшість морських навчальних закладів була закритого типу, учні знаходилися на повному державному утриманні (навчання, проживання, харчування, забезпечення формою та базами для проходження практики). Заклади функціонували відповідно до нової нормативної бази, до складу якої увійшли статuti і положення про навчальні заклади, освітні закони, розпорядження і накази галузевих міністрів, правила внутрішнього розпорядку та правила прийому. До управління і викладання залучалися переважно фахівці з морською освітою (здебільшого випускники вищих морських навчальних закладів), згодом і з педагогічною, які на штатній основі виконували весь обсяг навчально-виховної роботи та здійснювали науково-дослідну діяльність. Зафіксовано хвилеподібні зміни в розвитку окремих навчальних закладів, пов'язані частіше за все із призначенням нових очільників та нагородженням закладів у зв'язку з їх ювілеями.

Пошук конструктивного досвіду реалізації морської освіти показав, що впродовж 1920-1991 рр. було створено широке предметне освітньо-професійне середовища, до якого входили не лише навчальні, а й позанавчальні заклади, морські бібліотеки, яхт-клуби та морські музеї (більшість із них було відкрито замість створених в імперську добу).

У четвертому розділі «Розбудова національної системи морської освіти на півдні незалежної України (1991-2013 рр.)» розкрито сутність законодавчо-педагогічних процесів, які відбувалися впродовж наслідувально-оновлювального періоду (1991-2013 рр.) розвитку морської освіти, який розпочався зі здобуттям Україною незалежності. Студіювання джерельної бази дослідження дало змогу встановити, що розбудова національної системи морської освіти відбувалася на якісно новому рівні на підґрунті синтезу продуктивного досвіду минулого, сучасних інновацій (технічних, управлінських, педагогічних) та національних традицій. Вивчення державних документів періоду незалежності засвідчило, що південь країни визнавався територією вискоєфективного промислового комплексу, пов'язаного з розвитком морського та річкового транспорту, суднобудування та судноремонту. Через це на державному рівні висувалися завдання щодо створення в даному регіоні єдиного освітньо-професійного середовища з підготовки фахівців для морської індустрії та системи управління морською галуззю.

Уже в перші роки незалежності було затверджено нову законодавчо-правову базу освітньої і морської галузей. У новій державі функціонували морські навчальні заклади, які залишилися в спадок від Радянського союзу, та відкривалися нові (комунальної власності та приватні) середньої, вищої та післядипломної ланок. Цей процес мав дві хвилі: на початку 1990-х та на початку 2000-х рр. і визначався ринком освітніх послуг. Найстаріші морські навчальні заклади (Херсона і Одеси) з роками отримали статус академій і перетворилися на центри морської освіти, до структури яких входили морські ліцеї і коледжі, заочні відділення та інститути підвищення кваліфікації. Окрім такого змістовного розширення у вертикальній площині, спостерігався розвиток системи морської освіти в горизонтальній площині шляхом відкриття філій в інших містах, які згодом ставали самостійними навчальними закладами (наприклад, Азовський морський інститут).

Нова нормативна база та зростальний технологічний рівень експлуатації суден викликали зміни навчальних планів морських навчальних закладів зі збереженням стійкого ядра у вигляді: загальноосвітньої і спеціальної підготовки, навчальної, технологічної та плавальної практики. Констатовано зростання рівня автономності провідних навчальних закладів не лише у визначенні наповнення варіативної складової навчального плану та в аспекті матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення (створювалися власні науково-методичні центри та типографії). Аналіз звітної документації морських навчальних закладів надав підстави для висновку, що в цей період діяльність викладачів спрямовувалася на підвищення рівня науковості викладання спецдисциплін, технологізацію освітнього процесу (створення тренажерних центрів).

У зв'язку з інтеграцією України до світового освітньо-професійного простору та переорієнтацією вітчизняної системи підготовки й дипломування моряків на стандарти і вимоги міжнародної морської галузі, актуалізувалася необхідність упровадження в освітній процес компетентнісного підходу, що відтворилося в результаті діяльності морських навчальних закладів, який тепер визначався

переліком компетентностей відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця.

У періоді виокремлено паузу (1991-1995 рр.) – роки, упродовж яких приймалася нова законодавча база і вирішувалося питання щодо майбутнього Чорноморського флоту. Саме на цьому етапі відбулося поглиблення кризових явищ у галузі освіти (фінансування за залишковим принципом; відставання вітчизняної освітньої галузі від світових показників якості освіти; недостатній рівень забезпечення навчальних закладів комп'ютерною технікою тощо), спричинених загальною економічною кризою, що призвело до погіршення стану матеріально-технічної бази закладів (особливо бази навчальних кораблів), зниження якості кадрового потенціалу (більшість фахівців перейшли працювати на виробництво).

Узагальнення досвіду функціонування морських навчальних закладів за роки незалежності та порівняння його з попереднім досвідом надало підстави для обґрунтування таких тенденцій у створенні системи морської освіти на півдні України:

- розвиток структури системи морської освіти – збільшення кількості морських навчальних закладів різного типу та їх спеціалізацій, приєднання до системи майстерень, морських бібліотек і обсерваторій, професійних, наукових та громадських організацій, закладів культури (музеїв);

- формування багаторівневості морської освіти – пропедевтичного, середнього, вищого та післядипломного рівнів;

- залежність від пріоритетів розвитку всієї держави та морської галузі, що відтворювалося на базі фінансування та адміністративно-матеріальної підтримки;

- зростання фахового рівня і педагогічної підготовки викладацького складу морських навчальних закладів;

- розширення змісту морської освіти з коливаннями обсягів загальноосвітньої та загальнотехнічної підготовки;

- удосконалення методик, технологій і засобів навчання з використанням основних форм – лекцій та практичних занять;

- зміна соціального складу курсантів зі збереженням родинно-професійної нащадковості;

- збільшення обсягів науково-дослідної діяльності не лише викладачів, а й курсантів;

- поступове зростання уніфікованості діяльності морських навчальних закладів із формуванням нормативно-законодавчої бази морської освіти.

Аналіз теорії та практики функціонування системи морської освіти надав підстави схарактеризувати можливості, що відтворюють подальші перспективи її розвитку:

- 1) на загальносвітовому рівні – участь у міжнародних науково-освітніх проектах із підготовки командного складу для торговельного флоту Європи та можливість залучення додаткових матеріальних ресурсів для оновлення матеріально-технічної та навчально-методичної бази; проходження практики та працевлаштування на сучасних морських суднах національних та закордонних судноплавних компаній; формування позитивного міжнародного іміджу не лише

південних областей, як регіону моряків та корабелів, а й усієї України як європейської морської держави;

2) на всеукраїнському рівні – розповсюдження досвіду викладання курсу «Менеджмент морських ресурсів» у циклі професійної та практичної підготовки морських навчальних закладів України з метою формування в морських офіцерів лідерських якостей і вмінь приймати управлінські рішення для забезпечення безаварійної роботи команд; акумулювання інвестиційних коштів для підготовки фахівців морської індустрії для регіонального, національного та міжнародного ринків праці;

3) на рівні навчального закладу – комплексне вирішення питання щодо організації неперервної ступеневої підготовки морських фахівців від рівня кваліфікованого робітника до рівня магістра відповідно до вимог національних та міжнародних стандартів.

Таким чином, перспективи розвитку системи морської освіти пов'язані з багатоканальним фінансуванням, створенням закладів нового типу – регіональних центрів освітньо-професійної підготовки фахівців із морською освітою, осучасненням змісту морської освіти, відкриттям регіональних рад професійної освіти.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз історико-педагогічного процесу становлення й розвитку морської освіти на півдні України в період 30-х років XIX – початку XXI ст. актуалізував проблему використання конструктивного досвіду реалізації морської освіти в реформуванні сучасної системи підготовки фахівців для торгового флоту України і надав підстави сформулювати такі висновки.

1. Теоретичні основи дослідження базувалися на системному, структурно-функціональному, синергетичному, конкретно-історичному, історико-хронологічному й просторово-середовищному підходах; принципах об'єктивності, науковості, історизму, детермінізму, багатофакторності; теоретичних (аналіз, синтез, дедукція, аналогія, абстрагування, конкретизація, узагальнення) та емпіричних (спостереження, вивчення історичних документів, продуктів діяльності окремих навчальних закладів, наукових і державних установ) методах і засобах становлення й розвитку морської освіти на півдні України в період 30-х років XIX – початку XXI століття, що дав змогу з'ясувати соціально-економічні чинники (адаптація системи морської освіти до політичних трансформацій, залежність змісту морської освіти від рівня розвитку науки і техніки, визначення організації навчання через взаємодію з предметним простором та освітньо-професійним середовищем, розвиток морської освіти відповідно до пріоритетів і особливостей економічної політики) та історико-педагогічні засади розвитку системи морської освіти.

На обраній основі визначено науковий апарат дослідження та схарактеризовано його базові поняття (система морської освіти, морський навчальний заклад, педагогіка середовища морської освіти). Вивчення джерельного масиву надало можливість встановити, що термін «морська освіта» позначає не лише категорію педагогіки, а й складний соціально-економічний

феномен, під яким у вузькому значенні розумівся цілеспрямований процес, що за допомогою системи навчальних і позанавчальних закладів, культурно-освітніх установ та професійних інституцій передається від однієї людини, групи чи спільноти іншим поколінням сукупність загальноосвітніх та спеціалізованих знань і пов'язаних із ними вмій та навичок для підготовки фахівців морської галузі в інтересах особистості, суспільства і держави, у широкому значенні – система, що має певну структуру та ієрархію елементів: мети, що відтворюється в загальних та специфічних цілях; змісту освіти; форм, методів і засобів навчання, виховання та розвитку; результату учіння; суб'єктів – тих, що здобувають освіту, і тих, що навчають. З'ясовано, що кожний із компонентів системи має цільове призначення і виконує певну функцію, реалізовує конкретне освітнє завдання і змінюється відповідно до історичних (суспільно-політичних, економічних, організаційно-педагогічних) обставин.

Аналіз генези морської освіти засвідчив, що означена історико-педагогічна проблема цікавила вчених різних історичних періодів (імперського, радянського, сучасного українського) та галузей (військової історії та історії України, економіки, політології, правознавства та педагогіки) з моменту виникнення наукового об'єкта – XI століття. Комерційний флот, створення якого було розпочато наприкінці XVIII століття урядами всіх країн (Російська імперія, Радянський союз, незалежна Україна) (південноукраїнські території також входили до їх складу впродовж означеного часового відрізка), визнавався одним із головних важелів економічного зростання держави, чинником розвитку внутрішньої й міжнародної торгівлі, дієвим засобом зв'язку із зовнішнім світом та євроінтеграції. Проте більше державного фінансування та різнопланової підтримки завжди мав воєнно-морський флот, зокрема й щодо розгалуженої мережі закладів із підготовки кадрів.

Установлено, що розвиток морської освіти на півдні України бере початок наприкінці XVIII століття з відкриття в Херсоні морського кадетського корпусу; є неперервним процесом, специфіку якого зумовлюють державні пріоритети в галузях торгівлі, транспорту та освіти, а особливості відтворюють регіональні умови та національні традиції.

2. Виходячи з обраних методологічних засад роботи, в історіографії питання виокремлено три групи наукових праць: 1) з історії України та воєнно-морської історії, 2) з історії професійної освіти, 3) краєзнавчі джерела, що класифіковано за критеріями: ступінь формалізації, наближеність до проблеми, функціональність – і об'єднано в групи: офіційно-загальну, вузько-професійну, регіональну.

Джерела першої групи імперської доби мали переважно описовий характер з констатацією подій і фактів, містили посилання на документи тих часів чи спогади сучасників. Дослідження історичних процесів радянськими вченими переважним чином заполітизовані, частково суб'єктивні, мають заангажовані оцінки, проте також містять фактологічний матеріал. Наукові розвідки останніх десятиліть вирізняються широтою спектра думок і висновків, а також посилання на документи, більшість із яких стали доступними за роки незалежності. У джерелах другої групи, виданих за всіх часів, проаналізовано інформацію щодо розвитку професійної освіти в цілому та внеску видатних педагогів і діячів освіти

в цей процес. Аналіз доробків означеної групи засвідчив, що укладачами змісту професійної та спеціальної освіти перманентно виступали науковці та державні діячі. Вивчення джерел третьої групи дало змогу з'ясувати роль і місце професійних товариств, освітньо-культурних, виробничих і наукових установ у системі морської освіти.

3. Ретроспективний аналіз архівних фондів, історико-педагогічної та спеціальної літератури дав змогу виявити певну етапність розвитку морської освіти на півдні України залежно від соціально-економічних та організаційно-педагогічних умов. Обравши критеріями періодизації політичні режими, особливості економічного розвитку регіону, зміну пріоритетів зовнішньої політики та ідеологічних установок, автором виокремлено такі періоди в становленні й розвитку морської освіти на півдні України в період із 30-х років ХІХ до початку ХХІ століття:

1) стихійно-установчий (1830-ті – друга половина 1850-х рр.) – точкове виникнення осередків освітньо-професійного середовища морської освіти при відсутності єдиної програми її становлення, 2) перший реформаторський (друга половина 1850-х – початок 1870-х рр.) – зміна змісту діяльності закладів морського профілю, спричинена втратою впливу на Чорноморському басейні (наслідки Кримської війни), 3) другий реформаторський (початок 1870-х – початок 1900-х рр.) – побудова системи морської освіти на основі нової інструктивно-правової бази, 4) законодавчий (початок 1900-х – 1920 рр.) – спроба сформувати законодавчу базу морської освіти як складно структуровану частину професійної (з паузою 1917-1920 рр.), 5) пошуково-уніфікаційний (1920-1991 рр.) – пошук нового організаційно-педагогічного підґрунтя морської освіти (через відмову від досвіду минулого) із наступною стандартизацією системи підготовки фахівців для торгового флоту (виокремлено три субперіоди: довоєнного розвитку (1920-1941 рр.), післявоєнного відновлення (1944-1959 рр.), галузево-професійного гігантизму (1959-1991 рр.) (з паузою 1941-1944 рр.)), 6) наслідувально-оновлювальний (1991-2013 рр.) – розбудова національної, якісно нової системи морської освіти на підґрунті синтезу продуктивного досвіду минулого, сучасних інновацій та національних традицій (з паузою 1991-1995 рр.).

4. Історико-педагогічний аналіз сутності морської освіти засвідчив, що зміст, форми і засоби підготовки фахівців перебували в прямій залежності від зовнішньоекономічної політики держави та науково-технологічного рівня розвитку галузі «морський транспорт». З'ясовано загальні позиції організації морської освіти: законодавче підґрунтя, навчально-методичне та кадрове забезпечення, галузеве управління, диференціація навчальних закладів за рівнем підготовки, передбачення теоретичної та практичної складової навчальної діяльності. Простежено трансформацію змісту морської освіти на кожному з визначених етапів (зі збереженням ядра – комплексу морських наук та суспільної складової, наповнення якої визначається владою й залежить від панівної ідеології), встановлено тенденцію до ускладнення (збільшення кількості годин на спецдисципліні та практику) і розширення (збільшення кількості навчальних предметів) змісту з розвитком науки і техніки. У процесі дослідження зафіксовано динаміку кількості і спектра методів і засобів навчання зі змінами у

співвідношенні між репродуктивними та творчими, а також збереженням базового ядра – лекційно-семінарської системи з використанням карт, лоцій і морських інструментів.

Охарактеризовано діяльність очільників галузевих міністерств і відомств щодо зростання технічного і кадрового потенціалу морської освіти, а також мінливість у докладанні зусиль начальниками морських навчальних закладів для збагачення матеріально-технічної бази, засвідчено активізацію навчально-методичної діяльності викладачів у ситуаціях недостатнього навчально-дидактичного забезпечення, проаналізовано прагнення адміністративно-педагогічного складу МНЗ до забезпечення закладам автономної діяльності.

Аналіз державних документів дав змогу констатувати, що морська освіта початку ХІХ – початку ХХІ століть виступала складовою частиною системи професійно орієнтованої чи спеціальної освіти, складним і багатограним діалектичним процесом, що відбувався під впливом суспільно-політичних, організаційно-педагогічних, галузевих та науково-технологічних чинників об'єктивного (стабільність фінансування, рівень державної підтримки) та суб'єктивного (вплив діяльності посадових осіб різного рангу і чину) характеру. У процесі дослідження констатовано регіональну (Азово-Чорноморського басейну в порівнянні із Балтійським і Далекосхідним) мінливість пріоритетів внутрішньодержавної політики не лише в розвитку портів і верфей, а й у забезпеченні діяльності навчальних закладів для підготовки фахівців морського профілю. Установлено тенденцію територіального розмежування центрів кораблебудування та експлуатації суден воєнно-морського і торгового флотів, яка позначилася на спеціалізації підготовки морських фахівців у південних містах – відбувся перехід від військово-цивільної дуальності морських навчальних закладів до вузького розмежування із наступним розширенням кількості спеціальностей. З'ясовано специфіку географічного розповсюдження, притаманну лише морській освіті – від периферії (півдня) до столиці країни при значному переважанні кількості морських навчальних закладів у припортових містах.

5. Здійснено ретроспективний аналіз структури (морські навчальні заклади, виробничі та науково-методичні установи, заклади культури, професійні товариства, центри, служби, управлінські структури) і змісту системи морської освіти на різних часових відрізках.

Аналіз змін історико-педагогічних основ морської освіти на досліджуваному хронологічному відрізку надав підстави встановити такі тенденції її розвитку:

– *позитивні*: розширення структури морської освіти – збільшення кількості морських навчальних закладів різного типу та спеціалізації, приєднання до системи майстерень, морських бібліотек і обсерваторій, наукових і методичних структур, професійних та громадських організацій, закладів культури (музеїв); формування багаторівневості – відкриття закладів пропедевтичного (профорієнтаційна робота в закладах позашкільної освіти), середньо-спеціального, вищого та післядипломного рівнів; зростання фахового рівня, наукової й педагогічної підготовки викладацького складу морських навчальних закладів; розширення змісту морської освіти шляхом збільшення навантаження і

різновидів практики та коливаннями обсягів загальноосвітньої та загальнотехнічної підготовки; удосконалення методик, технологій і засобів навчання зі збереженням основних форм (лекцій і практичних занять) та засобів навчання (з часом змінювалися лише технології виготовлення карт, лоцій і морських інструментів); збільшення шляхів науково-дослідної діяльності не лише викладачів, а й курсантів;

– *мінливі*: залежність рівня розвитку морської освіти від пріоритетів розвитку всієї держави та морської галузі, що відтворювалося на рівні фінансування та адміністративно-матеріальної підтримки; соціальний склад курсантів і частки «місцевого компонента» в ньому зі збереженням категорій (казеннокоштані та пансіонери) та певних пільг із метою підтримки родинно-професійної нащадковості; коливання ступеня автономності в діяльності морських навчальних закладів; розуміння необхідності забезпечення поповнення загону навчальних кораблів; наповнення нормативно-законодавчої бази морської освіти з розширенням її змісту при кожній владі; здійснення змін характеру взаємодії викладачів і курсантів;

– *негативні*: недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу МНЗ через недостатнє фінансування окремих позицій; акцентування на певних історичних етапах більшої уваги на показниках успішності, ніж на якості підготовки майбутніх морських фахівців; ідеологізація змісту морської освіти будь-якою владою.

6. Узагальнення досвіду функціонування морських навчальних закладів на різних історичних етапах надало підстави для визначення таких *перспектив розвитку морської освіти*:

– зростання рівня демократичності в управлінні морськими навчальними закладами, особливо тих, що сьогодні є освітньо-професійними центрами (наприклад, Херсонська державна морська академія, Національний університет «Одеська морська академія»);

– підтримка педагогічних ініціатив щодо оновлення форм і методів навчання курсантів із запровадженням сучасних освітніх технологій і збереженням національних традицій та регіональної ментальності;

– подальший розвиток змісту морської освіти – удосконалення навчальних планів і програм, створення нових освітніх програм, розширення профілів, спеціальностей і спеціалізацій зі збереженням традицій у визначенні цілей підготовки, співвідношення її елементів і частин;

– узгодження стратегічних завдань і тактики підготовки й перепідготовки фахівців морських спеціальностей із соціально-економічними запитами Європи та світу, міжнародними стандартами;

– забезпечення цілісності в управлінні системою морської освіти з урахуванням відомчого розпорощення її структурних елементів.

Аналіз практики функціонування системи морської освіти в імперську добу, за радянських часів і на сучасному етапі надав підстави окреслити такі *можливості* щодо її розвитку: участь викладачів і адміністраторів у міжнародних науково-освітніх проектах з підготовки командного складу для торговельного флоту Європи; поширення авторського курсу «Менеджмент морських ресурсів» у

циклі професійної та практичної підготовки морських навчальних закладів України; комплексне й автономне (у межах одного закладу) вирішення питання щодо організації неперервної ступеневої підготовки морських фахівців від рівня кваліфікованого робітника до рівня магістра відповідно до вимог національних та міжнародних стандартів; формування позитивного міжнародного іміджу не лише південних областей як регіону моряків та корабелів, а й усієї України як європейської морської держави.

Проведене дослідження дає змогу констатувати, що південь України впродовж періоду 30-х років XIX – початку XXI ст. виступав територією високоефективного промислового комплексу, пов'язаного з розвитком морського та річкового транспорту, суднобудування та судноремонту. Саме цей факт є основою для пропозиції вирішення на державному рівні питання щодо створення в даному регіоні єдиного освітньо-професійного середовища з підготовки фахівців для морської індустрії та системи управління морською галуззю на основі освітньо-виробничої взаємодії, зокрема у формі кластерів.

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки окремих питань, а саме: установлення співвідношення необхідного й достатнього у визначенні змісту сучасної морської освіти, критеріїв оцінювання результату навчання, інтеграції в задоволенні потреб держави та запитів курсантів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Ляшкевич А. І. Організація морської освіти на півдні України в XIX – початку XXI століттях: монографія. Херсон: «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. 478 с.
2. Ляшкевич А. І. Становлення і розвиток морської освіти на Херсонщині: навчальний посібник. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2018. 180 с.
3. Ляшкевич А. І. Запровадження компетентнісного підходу до організації навчально-виховного процесу підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Київ: Гнозис, 2015. Додаток 1 до вип. 35, т. 7 (58). Тематичний випуск: Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. С. 398–407.
4. Ляшкевич А. І. Рейтингова оцінка діяльності вищих морських навчальних закладів України. *Гірська школа Українських Карпат* / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2016. № 15. С. 153–157.
5. Ляшкевич А. І. Самоменеджмент психофізичного стану моряка як педагогічна проблема. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Київ: Гнозис,

2016. Додаток 1 до вип. 36, т. 8 (68). Тематичний випуск: Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. С. 187–198.

6. Ляшкевич А. І. Компетентнісний підхід в системі вищої морської освіти (кінець ХХ - початок ХХІ століття). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Випуск 32. С. 279–284.

7. Ляшкевич А. І. Специфіка розробки методологічного підґрунтя дослідження історії морської освіти в Україні (60-70 роки ХХ століття). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 33. С. 291–296.

8. Кузьменко В. В., Ляшкевич А. И. Развитие морского образования в условиях компетентностного подхода в ХХІ столетии. *Доклады Казахской академии.* 2017. № 3. С. 23–31.

9. Ляшкевич А. І. Методологічні засади дослідження історії морської освіти на півдні України (ХVIII – ХХІ ст.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки.* Черкаси, 2017. № 6. С. 101–106.

10. Lyashkevych A. Theoretical Basis for Creating Scientific Research on History of Maritime Education in Ukraine (XVIII-XXI century). *Journal of Advocacy, Research and Education*, 2017, 4(1): 22–26. Published in the Ghana. Number of views: 3
Download in PDF

URL: http://www.kadint.net/journals_n/1497433891.pdf

11. Ляшкевич А. І. Історіографія становлення і розвитку морської справи на Півдні України у дослідженнях науковців ХІХ-ХХ століть. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 34. С. 297–303.

12. Ляшкевич А. І. Внесок адмірала М. Лазарєва в розвиток морської справи на півдні України (30-40 роки ХІХ століття). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 35. С. 299–303.

13. Ляшкевич А. І. Періодизація становлення і розвитку військово-морської освіти в Україні (початок ХVIII – 50-90-ті рр. ХХ століття). *ScienceRise: Pedagogical Education.* Харків: НВП ПП «Технологічний Центр», 2017. № 10 (18). С. 33–37.

14. Ляшкевич А. І. Морська освіта в кадетських корпусах: історія та перспективи (ХІХ – початок ХХ століття). *Гуманізація навчально-виховного процесу / за загальною редакцією В. І. Сипченка.* Харків: Видавництво НТМТ, 2017. № 5 (85). С. 166–178.

15. Ляшкевич А. І. Етапи розвитку торговельно-морехідної освіти на півдні України (20-ті роки ХІХ-ХХ століття). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Випуск 36. С. 268–273.

16. Ляшкевич А. І. Виникнення навчальних закладів морського профілю на південноукраїнських землях (кінець ХVIII – початок ХІХ ст.). *Педагогічні науки:*

теорія, історія, інноваційні технології / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. № 10 (74). С. 24–34.

17. Ляшкевич А. І. Формування державної системи народної освіти у XVIII столітті. Науковий збірник «*Наукова проблема знань, освіти, права та менеджменту*». Кельм: Фундація «Освіта і наука без меж PRO FUTURO», 2017. № 4 (20). С. 191–202.

18. Ляшкевич А. І. Аналіз генези закладів морського профілю у XVIII столітті. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Херсон: Вид-во ХДУ, 2017. Т. 2, вип. 80. С. 27–31.

19. Ляшкевич А. І. Внесок військових губернаторів у розвиток морської освіти (початок XVIII – XIX століття). *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. Науково-методичний журнал. 2017. № 3. С. 11–15.

20. Ляшкевич А. І. Становление и развитие морского образования в XVIII веке. *Доклады Казахской академии*. № 1. 2018. С. 53–65.

21. Ляшкевич А. І. Становлення і розвиток морської освіти в кадетських корпусах у XIX – на початку XX століття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / за ред. Т. Степанової*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. С. 172–177.

22. Lyashkevych A. Stages of Naval Education Development in Ukraine (the 18th Century – Latter Half of the 20th Century). *Journal of Advocacy, Research and Education*, 2018, 5(1): 23-27. Published in the Ghana. Number of views: 33 Download in PDF

URL: http://www.kadint.net/journals_n/1528375387.pdf

23. Ляшкевич А. І. Херсон: коліска морської освіти торгового флоту (кінець XVIII – початок XIX століття). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 37. С. 278–282.

24. Ляшкевич А. І. Херсон: коліска морської освіти торгового флоту (30-ті роки XIX – початок XX століття). Збірник «*Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 28. С. 110–114.

25. Ляшкевич А. І. Навчальні заклади морського профілю на півдні України в першій чверті XIX століття. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Глухів, 2018. Вип. 1 (36). С. 251–258.

26. Ляшкевич А. І. Функціонування морських класів на півдні України в другій половині XIX століття. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 38. С. 244–249.

27. Ляшкевич А. І. Історія «Товариша» як судна навчальної бази Чорноморського флоту (кінець XIX – кінець XX ст.): збірник наукових праць «*Гуманізація навчально-виховного процесу*» / за загальною редакцією проф. В. І. Сипченка. Харків: ТОВ «Видавництво НТМТ», 2018. № 3 (89). С. 190–205.

28. Кузьменко В. В., Ляшкевич А. І. Роль вільних матросів та інших товариств у розвитку морської освіти у ХІХ столітті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 5 (79). С. 134–144.

29. Ляшкевич А. І. Історія розвитку військово-морських навчальних закладів у першій половині ХХ століття. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 39. С. 282–290.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

30. Ляшкевич А. І. Місце загальних компетенцій у структурі підготовки морського фахівця у процесі викладання дисциплін гуманітарного циклу. *Теоретико-методичні засади реалізації компетентнісного підходу в системі ступеневої підготовки фахівців морської галузі: матеріали науково-практичної конференції* (20 лютого 2015 року, м. Херсон). Херсон: Херсонська державна морська академія, 2015. С. 68–77.

31. Ляшкевич А. І. Самоменеджмент психофізичного стану як педагогічна технологія у розвитку професійної компетентності моряка. *Філософські проблеми сучасності: матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції* (19 листопада 2015, м. Херсон). Херсон: РВВ «Колос», 2015. С. 109–111.

32. Ляшкевич А. І. Формування професійної компетентності моряка шляхом самоменеджменту психофізичного стану. *Лінгвістика наукового тексту: теорія і практика: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції* (17-18 березня 2016 року, м. Херсон) / за заг. ред. В. І. Грицини. Херсон, 2016. С. 77–81.

33. Ляшкевич А. І. Розвиток медіакомпетентності фахівців морської галузі як педагогічна задача. *Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* (27 квітня 2016 року, м. Миколаїв). Миколаїв: ОІППО, 2016. С. 53–55.

34. Кузьменко В. В., Ляшкевич А. І. Рейтингова оцінка діяльності вищих морських навчальних закладів України кінця ХХ початку ХХІ століття. *Фундаментальные и прикладные исследования: современные и научно-практические решения и подходы: сборник материалов ІІ-й Международной научно-практической конференции* (10 березня 2017 року, м. Баку – Ужгород – Дрогобич) / [редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимозря]. Баку – Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 241–243.

35. Ляшкевич А. І. Про педагогічну культуру в професійній освіті за Я. Коменським. *Ян Амос Коменський – великий педагог минулого (до 425-річчя від дня народження): матеріали ІІ всеукраїнських педагогічних читань* (24 березня 2017 року, м. Херсон). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 317–321.

36. Ляшкевич А. І. Особистісна роль і значення організаційно-педагогічної та суспільно-наукової діяльності адмірала Чорноморського флоту О. Грейга. *Минуле*

і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю (14-15 вересня 2017 р.). Каховка – Херсон: Гілея, 2017. С. 185–188.

37. Ляшкевич А. І. Історична періодизація становлення і розвитку морської освіти на півдні України впродовж XIX-XXI століть. *Фундаментальні та прикладні дослідження у сучасній науці*: V Наукова конференція. Збірка наукових праць. Харків, Х.: Технологічний Центр, 2017. С. 40.

38. Ляшкевич А. І. Вклад М. Лазарева в розвитку військово-морського образования в первой половине XIX века. *Современные проблемы гуманитарных и социальных наук*: материалы международной научно-практической конференции (13 декабря 2017 года, г. Астана). Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2017. С. 39–41.

39. Ляшкевич А. І. Історична періодизація розвитку торговельно-морехідної освіти в Україні (початок XIX – XX століття). *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами*: матеріали III Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (5 грудня 2017 року, м. Херсон). Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. С. 109–114.

40. Ляшкевич А. І. Психологічний вплив інформаційного середовища на людину в сучасному суспільстві. *Modernization of educational system: world trends and national peculiarities*: Conference Proceeding (February 23-rd, Kaunas). Kaunas: zdevnieciba «Baltija Publishing». 2018. P. 136–139.

41. Ляшкевич А. І. Херсон: колыска морської освіти торгового флоту (30-ті роки XIX – початок XX століття). *Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (4-5 травня 2018 р., м. Київ). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. 2018. С. 12–15.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Ляшкевич А. І. Вплив мовного середовища на розвиток загальної культури майбутніх фахівців. *Гуманітарні проблеми вищої освіти*: збірник наукових праць. Харків: ХНАДУ, 2014. Вип. 5. С. 79–85.

43. Ляшкевич А., Каліцева О. Формування і розвиток медіакомпетентності у вищій школі як педагогічна задача. *Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського*. Вип. 86 (2016). Бар: Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського 2016. С. 351–360.

44. Ляшкевич А. І., Бабишена М. І. Тлумачний словник морської термінології. Херсон: ХДМА, 2018. 148 с.

АНОТАЦІЯ

Ляшкевич А. І. Теорія і практика морської освіти півдня України (30-ті роки XIX – початок XXI століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. –

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації представлено результати історико-педагогічного дослідження теорії і практики морської освіти на півдні України, обґрунтовано теоретико-методологічні засади, розкрито зміст, форми, методи і провідні тенденції її розвитку в період 30-х років XIX – початку XXI ст.

Окреслено і проаналізовано історіографію проблеми та визначено сутність базових понять. Обґрунтовано періодизацію історії розвитку складно структурованої системи морської освіти на півдні України в XIX – XXI століттях. Визначено зовнішні та внутрішні причини та основні тенденції реформування змісту та організації освітнього процесу в морських навчальних закладах.

Виявлено основні напрями екстраполяції конструктивного історико-педагогічного досвіду й прогресивних ідей розвитку морської освіти та з'ясовано можливості їх реактуалізації в сучасних умовах освітнього реформування.

Ключові слова: морська освіта, морські навчальні заклади, організаційно-педагогічні засади, педагогіка середовища морської освіти, підготовка фахівців морської галузі, південь України, розвиток морської освіти.

АННОТАЦИЯ

Ляшкевич А. И. Теория и практика морского образования юга Украины (30-е годы XIX - начало XXI века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2019.

В диссертации представлены результаты историко-педагогического исследования теории и практики морского образования на юге Украины, раскрыто содержание, формы, методы и основные тенденции его развития с тридцатых годов XIX до начала XXI веков.

Определена и проанализирована историография проблемы и истолкована сущность базовых понятий. Обоснована периодизация в истории развития сложно структурированной системы морского образования на юге Украины в XIX - XXI веках. Определены внешние и внутренние причины, а также основные тенденции реформирования содержания и организации образовательного процесса в морских учебных заведениях.

Определены основные направления экстраполяции конструктивного историко-педагогического опыта и прогрессивных идей развития морского образования и обоснованы возможности их реактуализации в современных условиях образовательного реформирования.

Ключевые слова: морское образование, морские учебные заведения, организационно-педагогические основы, педагогика среды морского образования, подготовка специалистов морской отрасли, юг Украины, развитие морского образования.

SUMMARY

Lyashkevich A. I. Theory and practice of maritime education in the south of Ukraine (30s of the 19th - the beginning of the 21st century). – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences on specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2019.

The dissertation presents the results of the historical and pedagogical research of the theory and practice of marine education in the south of Ukraine, the theoretical and methodological principles are substantiated. The content, forms, methods and the leading tendencies of its development during the 30-th years of the XIX - the beginning of the XXI centuries have been substantiated.

The sources of the research are characterized and the results of the analysis of published and archival materials are presented. The methodological foundations based on rational reconstruction, systemic, structural-functional, synergetic, concrete-historical, historically chronological and spatial-environment approaches are founded. Socio-economic factors (adaptation of the system of maritime education to political transformations, content dependence of maritime education on the level of science and technology development, the identification of the training interaction organization with the substantive space and educational and professional environment, the dependence of maritime education on the priorities and features of economic policy) and the historical and pedagogical development basis of the maritime education system. The gist of the basic concepts.

Retrospective analysis of archival funds, historical and pedagogical and special literature allowed to reveal a certain stage of development of maritime education in the south of Ukraine, depending on socio-economic, organizational and pedagogical conditions. Having selected the political regimes as criteria of periodization, features of economic development of the region, change of priorities of foreign policy and ideological settings, the author identifies and substantiates the periods in the establishment and development of maritime education in the south of Ukraine in the 1930's and the beginning of the 21st century: 1) spontaneous- constituent (1830s - the second half of the 1850s); 2) the first reformative (the second half of the 1850s - the beginning of the 1870s); 3) the second reformative (the beginning of the 1870s - the beginning of the 1900s); 4) legislative (early 1900s - 1920); 5) researching and unification (1920-1991); 6) imitation-updating (1991-2013).

The content of maritime education, which consisted of theoretical (set of general and special subjects) and practical (shipboard and workshop practice) parts, was substantiated. The organizational and pedagogical basis of the college educational process included the forms of education (lectures and practical classes); methods (explanatory-illustrative and reproductive); teaching aids (student books (in Russian and foreign languages), models of ships, marine instruments, atlases and maps).

An analysis of changes in the historical and pedagogical foundations of maritime education on the investigated chronological period provided grounds for identifying the peculiarities of its organization, as well as positive, changing and negative trends of development.

It was stated that during the period of the 30th years of the 19th and the beginning of the 21st century, the south of Ukraine served as the territory of a highly efficient industrial complex connected with the development of sea and river transport, shipbuilding and ship repair. This fact serves as the basis for proposing a solution at the state level on the creation of a single educational and professional environment in the region for the training of specialists for the maritime industry and the marine industry management system based on educational and production cooperation, particularly in the form of clusters.

The main directions of extrapolation of the constructive historical and pedagogical experience and progressive ideas of the development of marine education are determined and the possibilities of their reactivation in the modern conditions of the educational reform.

Key words: maritime education, maritime educational establishments, organizational and pedagogical principles, pedagogy of maritime education environment, training of specialists in the maritime industry, south of Ukraine, development of maritime education.

Підписано до друку 14.01.2019 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 02/18/2-6

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.